

А. М. СЛЮСАР,

доктор юридичних наук, професор кафедри
трудового права Національного юридичного
університету імені Ярослава Мудрого

ЩОДО ПИТАННЯ ЮРИДИЧНИХ ФІКЦІЙ У ТРУДОВОМУ ПРАВІ

У статті здійснено теоретичне дослідження юридичних фікцій у трудовому праві. Надається дефініція та ознаки юридичних фікцій у трудовому праві. Проводиться розмежування юридичних фікцій і юридичних презумпцій. Автор наводить класифікацію юридичних фікцій.

Ключові слова: юридичні фікції, юридичні презумпції, класифікація, суб'єкти трудового права, трудове право.

Постановка проблеми. За сьогоdnішніх умов реформування національного трудового законодавства особливу роль відіграють наукові праці теоретико-правової спрямованості. Важливість вивчення методологічних засад конституювання предметного поля суб'єктів трудового права як напряму системних досліджень зумовлено також суто прикладними інтересами, оскільки ефективність правового регулювання та його спрямованість у сучасних умовах залежать від того ціннісного фонду, яким керуються різноманітні суб'єкти правотворчості при прийнятті окремих норм або ж цільних нормативних актів у сфері соціально-трудоxвх відносин. Разом із тим опрацювання методологічних засад має неабияке теоретичне і практичне значення для з'ясування правового статусу суб'єктів трудового права й удосконалення його правового регламентування з урахуванням потреб сьогодення.

Не завжди як на теоретичному рівні, так і в практичній діяльності можна чітко визначити правосуб'єктність учасників відносин у царині праці. За основу, на нашу думку, можна взяти теоретичні напрацювання щодо юридичних фікцій як особливого методу уявлення правової дійсності. Зауважимо, що значного поширення вони в трудово-правовій науці не отримали. Однак без застосування зазначеного методу неможливо осмислити систему прав, обов'язків і межі відповідальності суб'єктів трудового права, навести їх змістовне наповнення.

Процеси глобалізації й індивідуалізації суспільства суттєво відбиваються на всій системі соціального регулювання, в тому числі позначаються й на механізмі дії права. Традиційне уявлення правової системи як нормативної все частіше доповнюється ціннісними характеристиками, що дає можливість

вважати її системою ціннісно-нормативною. Звідси випливає необхідність якнайглибшого осмислення тих сторін механізму дії права, що залишалися в тіні досліджень юридичної науки та її законодавчого оформлення. Це стосується й такого юридичного явища, як правова фікція [1, с. 184].

У точному перекладі з латини «fictio» – «вигадка», «вимисел». Відомий німецький правознавець Р. фон Ієринг (1818–1892) образно охарактеризував правову фікцію як «юридичну неправду, освячену необхідністю», як «технічний обман».

Зараз можна констатувати, що дослідження питань ролі фікції у сфері трудового права не тільки набуває особливої актуальності, а й потребує певного переосмислення. Безперечно, важливо дотримуватися загальних традицій вітчизняної юриспруденції, але практика висуває нові реалії, ігнорувати які неможливо. Зміна напрямів суспільного й державного розвитку диктує потребу пошуку більш адекватних засобів регулювання й координації суспільних відносин, формування нового погляду на використовуваний у правовому житті інструментарій, до якого належить правова фікція. Хоча вона й широко застосовується в матеріальних і процесуальних галузях вітчизняного права, у наукових дослідженнях проблема фікцій аналізується фрагментарно. А в загальній теорії права теорія фікцій до сьогоdnі не отримала самостійного конструктивного опрацювання, де розглядалися б такі питання, як загальнотеоретичне розуміння правових фікцій, їх класифікація, значення й роль як для механізму дії права, так і у функціонуванні правової системи України [2, с. 202, 203].

На сучасному етапі формування правової держави і громадянського суспільства склався певний позитивний досвід законотворчої діяльності. Разом із тим у ньому зберігаються численні недоліки – зміс-

товні й технічні, які провокують певні труднощі у правозастосовній практиці. Гармонізація сучасного законодавства значною мірою пов'язана з удосконаленням юридичної техніки, а тому вбачається необхідним певне переосмислення розуміння й використання окремих її категорій. Переосмислення має здійснюватися з урахуванням досвіду правової науки, частиною якої саме і є юридична фікція. Категорія вигадок і припущень має багатовікову історію, яку можна порівняти з історією розвитку самого права. У різні періоди застосування до фікції ставилися як до відхилення від нормального порядку, як до вирішення проблеми аномального у праві, як до примирнення консерватизму юридичного мислення з потребами соціуму і правового життя. Фікція потрібна сучасному праву, оскільки служить джерелом причислення окремих нормативних положень до себе в результаті нечіткості юридичної термінології [3, с. 54].

Слід, вважаємо, підтримати Є. Ю. Марохіна, який зазначає, що юридична фікція є складним і неоднозначним методом юридичної техніки, суть якого полягає в тому, що неіснуюче положення визнається законодавством як існуюче і в силу зазначеного стає загальнообов'язковим [4, с. 36–38]. Використання методу юридичної фікції при конструюванні норм права в окремих випадках є єдиним можливим засобом урегулювати суспільні відносини, а в окремих випадках і вираженням волі держави щодо справедливості. Юридична фікція, використовувана як засіб юридичної техніки, завжди є виключним засобом, коли досягнення цілей, поставлених законодавцем, іншими засобами неможливе. Основним призначенням юридичної фікції є подолання ситуації невизначеності й подвійного розуміння у правовідносинах, а також запобігання зловживанню правом недобросовісними суб'єктами [5, с. 159–161].

Понад 2 тис. років тому виникло римське право – фундамент права сучасного. Широка низка його правових категорій застосовується і в умовах сьогодення в законодавстві більшості країн світу. Причина такого багатовікового існування давніх римських категорій полягає в їх виключній важливості для правової системи в цілому. Такою категорією є і «юридична фікція» як одне з унікальних явищ у праві, як продукт генія людського розуму. Використання юридичних фікцій дозволяє зрозуміти сутність явищ за допомогою певних уявлень. Прагнення суспільства до адекватного відбиття дійсності є характерною ознакою всього людського розвитку. Але, на жаль, не завжди бажання досягнути істину відповідає можливостям це зробити, і правова сфера у цьому випадку не є винятком. Фіктивне

у праві має численні прояви: а) це і особливі засоби юридичної техніки, й б) різновиди правотворчих і правореалізаційних помилок, і в) фіктивні угоди. Юридична фікція – це засіб юридичної техніки, на підставі якого ті чи інші уявлення визнаються істиною [6, с. 16]. Фікція має велику, а інколи й виключну роль у процесі законотворення, позаяк приймається законодавцем у випадках, коли іншими засобами досягти поставлених цілей неможливо. Цей метод є універсальним і застосовується практично у всіх галузях права.

Слід відрізнити юридичні фікції від юридичних презумпцій. Презумпція (від лат. «presumptio») – припущення про наявність або відсутність певних фактів, засноване на зв'язку між передбачуваними й наявними фактами й підтверджене попереднім досвідом. У підґрунті презумпцій лежить соціальний досвід, багаторазово перевірене практикою знання про презюмоване, тобто типовий, імовірний за даних умов факт. Правова презумпція має свої специфічні риси: а) прямо або опосередковано закріплюється в праві; б) у будь-якому разі має певне значення для правового регулювання; в) викликає правові наслідки, якщо вона є незаперечною в силу закону або не спростована в процесі вирішення справи.

Юридична презумпція знання права й закону є найдавнішою: передбачається, що знати писаний закон повинні всі. Вона була сформульована й застосовувалася ще в римському праві («ignorantia legis neminem excusat» – «незнання закону нікого не вибачає»). Без такого юридичного припущення було б взагалі неможливо застосувати правову норму, вирішувати ту чи іншу юридичну справу.

Юридична презумпція невинності працівника при притягненні його до дисциплінарної або матеріальної відповідальності є найважливішою у трудовому праві. За нею працівник не зобов'язаний доводити свою невинність: його вину повинен довести роботодавець. У той же час у цивільному праві діє зворотна презумпція: презумпція винності несправного боржника (боржник, який не виконав своє зобов'язання, вважається винним у його невиконанні, доки не доведе зворотного). Презумпції, таким чином, тісно пов'язані з процесом доказування й розподілом тягаря доказування.

Отже, правові фікції усувають невизначеність у правових відносинах, вносять чіткість і стабільність у правове регулювання.

Поняття «юридична фікція» є загальнотеоретичним. Загалом же фікції – це інструменти в юридичній техніці, інтелектуальні методи абстрактного характеру, що використовуються для аналітичної роботи

в різних галузях знань, у тому числі й при визначенні правового статусу суб'єктів трудового права. Так, чинне законодавство про працю не визнає деліктоздатності трудового колективу, тобто правового механізму його відповідальності, але це не означає, що трудовий колектив не може бути суб'єктом трудового права. Законодавство наділяє широкою низкою прав саме трудові колективи: вести колективні переговори, укладати колективні договори (а, відповідно, й визначати додаткові заходи щодо пенсійного забезпечення, медичного страхування, створення системи допомог, підтримок та інші заходи соціального захисту), затверджувати локальні нормативно-правові акти тощо. Реалізувати конституційне право на страйк можна тільки в межах трудового колективу, рішення якого щодо накладення дисциплінарного стягнення може в подальшому стати юридичним фактом для звільнення працівника за п. 3 ст. 40 КЗпП. Саме рівень можливостей трудового колективу впливати на правове регламентування трудових і пов'язаних з ними відносин є особливістю методу трудового права, показником демократичного розвитку суспільства й надійним засобом гарантування соціально-економічних прав працівників, перешкодою свавілля з боку недобросовісного роботодавця, стратегічним напрямом розвитку взаємовідносин між працівниками й роботодавцями на підставі соціального партнерства. І все це можливо здійснити за допомогою юридичної фікції.

Таким чином, правовими фікціями є формально визначені, категоричні й неспростовні, уявні юридичні конструкції різних ступенів складності, що використовуються в доктрині права й правотворчості з метою заповнення певного сегмента у правовому полі. Іншими словами, це нормативно виражене положення, яке закріплює у правовій системі неіснуюче існуючим або існуюче неіснуючим, має загальнообов'язкове значення й викликає певні правові наслідки. Загальні ознаки правової фікції: 1) вона полягає в конструюванні неіснуючого в дійсності; 2) використанню фікції передують невизначеність; 3) вона є уявною юридичною конструкцією різних ступенів складності; 4) може використовуватись у правовій доктрині, у правотворчості; 5) застосовується з метою заповнення певного сегмента у правовому полі; 6) вона є категоричною й неспростовною; 7) фікція в обсязі застосування обмежена соціально-юридичним контекстом; 8) фікції здатні викликати одна одну; 9) зовнішнім її проявом є норма-фікція, інститут права; 10) існує взаємозв'язок діалектичного розвитку наукової думки і сприйняття фікції у праві.

Отже, фікції відіграють вагомую роль у праві й у юридичній доктрині. Вони є рушійною силою в процесі участі права в регламентації суспільних відносин і в регулюванні поведінки людини. Завдяки фікціям відособлюються інтереси, загальні для працівників, роботодавців і держави, а також юридичні засоби їх досягнення.

Розглядаючи фікції в історичному ракурсі, можемо констатувати, що як спеціальний юридичний метод вони мали винятково важливе значення у формуванні правової системи і правових норм, що передбачає певну абстракцію порівняно з існуючими в дійсності правовідносинами та їх складниками.

За предметом узагальнення юридичні фікції поділяють на прості й похідні. Прості пов'язані з об'єктивною дійсністю, мають на увазі узагальнення обставин, що існують реально в суспільстві незалежно від урегульованості їх правовими нормами. До простих фікцій у трудовому праві належать: а) правові норми про оголошення громадянина померлим; б) визначення частини прибутку, яка сплачується працівникові за підсумками роботи за рік у загальному прибутку підприємства; в) представництво інтересів працівників профспілкою чи іншим представницьким органом; г) позовна давність і поновлення її строків при розгляді трудових спорів та ін. До похідних належать юридичні фікції, пов'язані з юридичною діяльністю, тобто такі, введення яких зумовлено потребою спрощення відносин у сфері праці. Фактично такі фікції зазвичай мають на меті не заповнення прогалів у правовому регулюванні, а створення простих і оптимальних моделей останнього. До них можна віднести: а) умови трудового договору; б) момент виникнення трудових правовідносин; в) умови функціонування й діяльності трудового колективу; г) зміст колективного договору (наприклад, припущення щодо майбутнього пенсійного забезпечення через систему недержавних пенсійних фондів); д) норми про право власності на інформацію, яка працівникові стала відома в процесі виконання трудових обов'язків (приміром, припущення щодо нерозголошення комерційної таємниці) та ін.

Ми дотримуємося думки, що можливість устанавлення сторонами в угодах фікцій у сфері праці зумовлена особливостями поєднання диспозитивного й імперативного методів правового регламентування. На підставі зазначеного вище можна сформулювати такі основні засади запровадження юридичних фікцій у правовому регулюванні статусу суб'єктів

трудового права: а) пріоритет правового захисту працівника; б) прагнення до максимальної юридичної рівності сторін; в) вільне волевиявлення; г) соціально-партнерські відносини, що надають право суб'єктам трудового права домовлятися про моделі правового регулювання у сфері праці й, відповідно, визначати фікції.

Звичайно, можна навести ще низку прикладів застосування юридичних фікцій у трудовому праві,

але очевидним є висновок, що вони становлять необхідну умову існування правових норм, як-от: умова універсальності, чіткості й упорядкованості правил правової регламентації суспільних відносин. Єдиним застереженням при цьому залишається невідривність фікції від реальних правовідносин, для врегулювання яких вона створюється, та очевидність такого зв'язку для всіх суб'єктів соціально-трудоових правовідносин.

ЛІТЕРАТУРА

1. Уляновська О. Сутність правових фікцій / О. Уляновська // Право України. – 2011. – № 1. – С. 184–187.
2. Іванський А. Й. Роль юридичних фікцій у регулюванні відносин фінансово-правової відповідальності / А. Й. Іванський // Форум права. – 2008. – № 3. – С. 202–207.
3. Мейер Д. И. О юридических вымыслах и предположениях, о скрытых и притворных действиях. Избранные произведения по гражданскому праву / Д. И. Мейер. – М. : Статут, 2003. – 340 с.
4. Мейер Д. И. Русское гражданское право : в 2 ч. : общая часть / Д. И. Мейер. – 2-е изд. – СПб. : Изд. Н. Тиблена, 1862. – 650 с.
5. Марохин Е. Ю. Юридическая фикция в современном российском законодательстве : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Е. Ю. Марохин ; Сев.-Кавказ. гос. ун-т. – Ставрополь, 2004. – 196 с.
6. Лотфуллин Р. К. Юридические фикции в гражданском праве : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Р. К. Лотфуллин / Рос. акад. гос. службы при Президенте РФ. – М., 2008. – 18 с.

REFERENCES

1. Ulianovska O. (2011) Sutnist pravovykh fiktsii [The essence of the legal fictions] *Pravo Ukrainy. – Law of Ukraine*, № 1, 184 – 187. [In Ukrainian]
2. Ivanskyi A. Y. (2008) Rol yurydychnykh fiktsii u rehuliuванні vidnosyn finansovo-pravovoi vidpovidalnosti [The role of legal fictions in the regulation of relations of financial and legal responsibility] *Forum prava. – Forum of right*. № 3, 202 – 207. [In Ukrainian]
3. Meyer D. I. (2003) *O yuridicheskikh vyimyslah i predpolozheniyah, o skrytyih i pritvornyih deystviyah. Izbrannyye proizvedeniya po grazhdanskomu pravu* [About legal fictions and assumptions about hidden and feigned actions. Selected works on civil law] Moscow, Statut, [In Russian]
4. Meyer D. I. (1862) *Russkoe grazhdanskoe pravo: v 2-h ch.: obsch. ch.* [Russian civil law: in 2 vols.] SPb.: Izd. N. Tiblena [In Russian]
5. Marohin E. Yu. (2004) Yuridicheskaya fiktsiya v sovremennom rossiyskom zakonodatelstve [Legal fiction in the modern Russian legislation] *Candidate's thesis*, Stavropol [In Russian]
6. Lotfullin R. K. (2008) Yuridicheskie fiktsii v grazhdanskom prave [Legal fiction in civil law] *Extended abstract candidate's thesis*, Moscow. [In Russian]

А. Н. СЛЮСАР

доктор юридических наук, профессор кафедры трудового права
Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого

К ВОПРОСУ ОБ ЮРИДИЧЕСКИХ ФИКЦИЯХ В ТРУДОВОМ ПРАВЕ

В статье проведено теоретическое исследование юридических фикций в трудовом праве. Предоставлена дефиниция и признаки юридических фикций в трудовом праве. Проводится разграничение юридических фикций и юридических презумпций. Автор представил классификацию юридических фикций.

Ключевые слова: юридические фикции, юридические презумпции, субъекты трудового права, трудовое право.

A. M. SLIUSAR

Doctor of Legal Sciences, Professor of the Department of Labor Law
of Yaroslav Mudryi National Law University

ON THE ISSUE OF LEGAL FICTION IN LABOR LAW

Problem setting. It's necessary to undertake a study on the legal fictions, because of the absence of studies on legal fictions Labour Law of Ukraine. The legal fictions help to determine the system of rights and responsibilities of legal entities of Labour Law of Ukraine.

Analysis of recent researches and publications. The author analyzes the works of Ulyanovska, Ivanskiy, Meyer, Marohin, Lotfulin and others.

Target of research. Purpose of the article is to analyze legal aspects of legal fiction in Labour Law of Ukraine.

Article's main body. The article is sanctified to research of aim and tasks of the use of legal fictions in Labour Law of Ukraine. The author emphasizes the need to overcome the tradition of the negative attitude to legal fictions as a tool of legislative techniques. Unlocks the potential of this tool in the mechanism of legal regulation, indicates the trend of the use of fictions. Defined the legal fictions role in Labour Law of Ukraine. Conducted the delimitation of the following legal presumption and legal fiction definitions. Pointed out the common features of legal presumption and legal fiction legal phenomenon. Provided the classification of legal fictions.

Conclusions and prospects for the development. Legal fictions are necessary conditions for the existence of the Labour Law of Ukraine.

Key words: legal fictions, legal presumption, classification, entities of labour law, labour law.